

Hastings 1066 Het tapijt van Bayeux

Bert Gevaert
Schooljaar 2019-2020
Sint-Lodewijkscollege

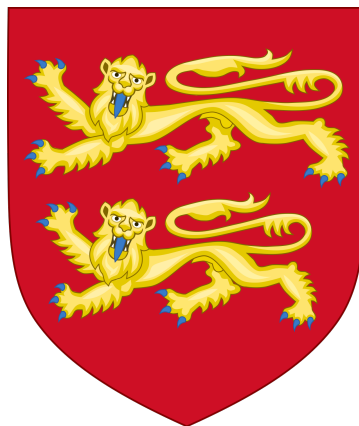

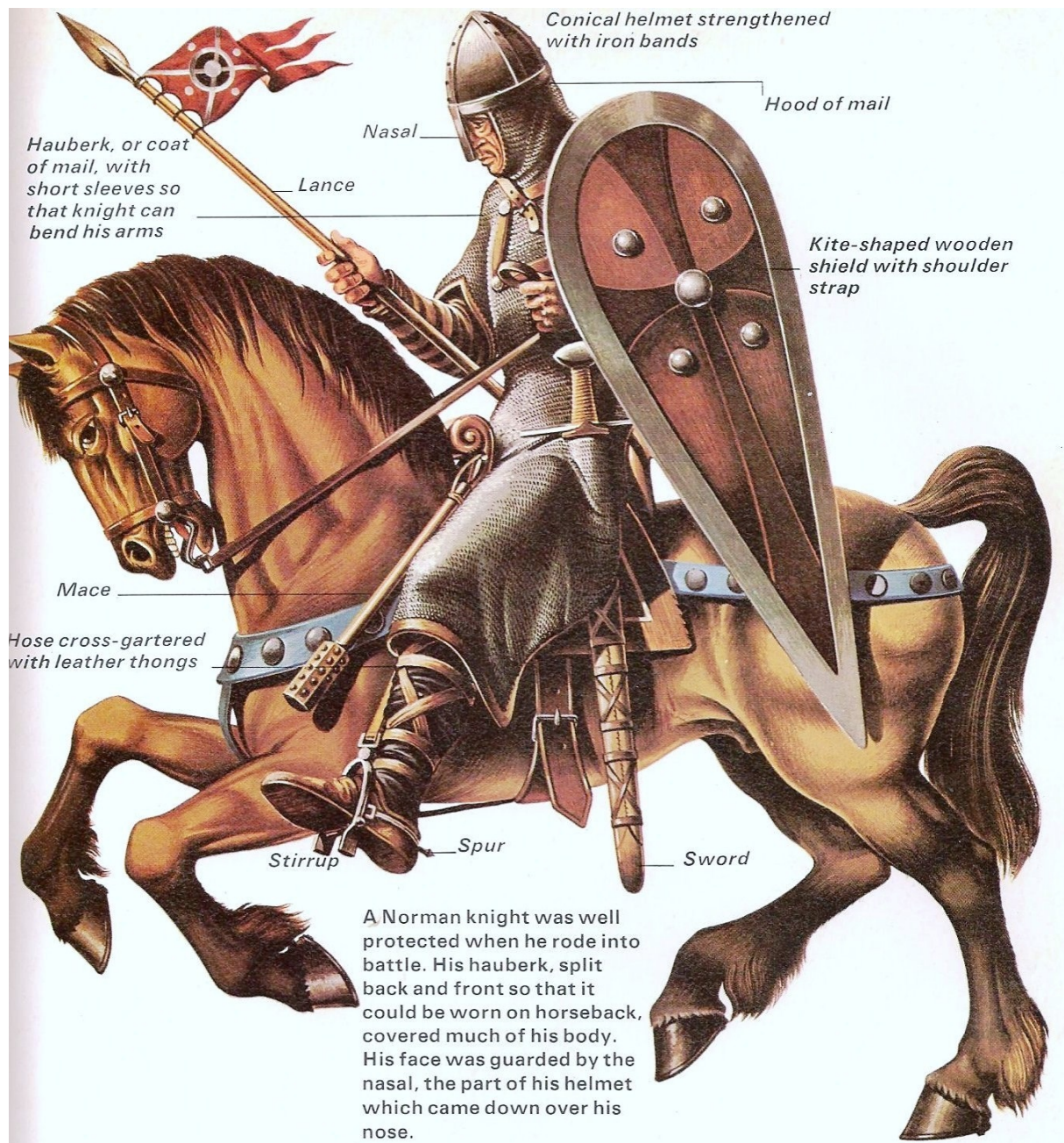
Normandische krijgers uit de 11de eeuw en een
Seltsjoek-huurling.

Inhoudstafel

1. Inleidíng	5
1.1. Sfeerbeeld.....	5
1.2. Historische inleidíng.....	6
1.3. The battle of Hastings.....	6
1.4. Gevolgen van de overwinning	12
1.5. Het tapijt van Bayeux	14
2. Het tapijt van Bayeux scène per scène	15
2.1. De tocht naar Normandië.....	15
2.2. De Gevangene	16
2.3. De Mysterieuze vrouw.....	17
2.4. Wapenmakers	17
2.5. De eed.....	18
2.6. De terugkeer.....	19
2.7. De koníng sterft... leve de nieuwe koníng!	19
2.8. De planning van de invasie	20
2.9. Oversteek van het kanaal en landing.....	21
2.10. Willem trekt ten strijde naar Hastings.....	23
3. Nawerking	28
4. Turolf de dwerg.....	34
4.1. Een klein mannetje op een groot tapijt.....	34
4.2. Turolf: een klein mannetje als auteur van een groots ridderepos? ..	35
5. Beknopte bibliografie	38
5.1. Boeken	38
5.2. Sites	38

Normandische krijger in gevechtsuitrusting.

Geef de Nederlandse vertaling voor onderstaande woorden:

- spur
- stirrup
- hauberk
- conical
- nasal
- mace
- kite-shaped

1. Inleiding

1.1. Sfeerbeeld...

Hastings, 14 oktober. Twee legers woest uitziende krijgs mannen staan tegenover elkaar opgesteld. Glimmende zwaarden en scherpe lansen doorpriemen de koele ochtendlucht, kleurige vaandels wapperen in een frisse ochtendbries, het zonlicht wordt weerkaatst in de opgepoetste helmen en schilden...Plots weerklinkt een schreeuw en beide legers stormen onder luid gebrul op elkaar in. Mensen schreeuwen, zwaarden klieven in het rond, paarden briesen zenuwachtig. Een bittere, nietsontziende strijd wordt ingezet!

Een beschrijving van een middeleeuwse veldslag overgenomen uit een oud en duf geschiedeniswerk? Niets is minder waar! Bovenstaande veldslag vond in het jaar 2006 plaats op de velden nabij Hastings: honderden figuranten evoceerden er – onder de ogen van een veelvoud aan toeschouwers - zo waarheidsgetrouw mogelijk de beroemde veldslag tussen de Normandiërs onder leiding Willem de Veroveraar en zijn Britse tegenstanders! De slag bij Hastings uit het jaar 1066 is meer dan springlevend!

De belangrijkste bron voor onze kennis inzake de slag bij Hastings is het beroemde tapijt van Bayeux. Op dit stuk linnen dat ongeveer 70 meter lang is wordt de gebeurtenis haarscherp beschreven met behulp van tekeningetjes en Latijnse teksten.

Uiteraard zijn de Latijnse teksten het belangrijkste voorwerp van deze cursus!

1.2. Historische inleiding

Willem van Normandië (1027-1087) was de bastaardzoon van Robert 'de Duivel', de hertog van Normandië. Ondanks zijn lagere geboorte wist Willem zich al snel te bewijzen. Toen zijn vader op terugtocht van een pelgrimstocht naar Jeruzalem gedood werd, wist Willem de opstandige vazallen in 1060 met zijn krijgskunst te bedwingen. Ook tegenover zijn leenheer, de koning van Frankrijk, wist hij zijn onafhankelijke positie te bewaren.

Hij kreeg echter interesse in gebiedsuitbreiding en liet zijn begerig oog vallen aan de andere kant van het Kanaal, waar de koning verre familie van hem was. Deze koning, Eduard de Belijder (die regeerde van 1042 tot 1066), had geen kinderen en zijn neef Willem kreeg van hem de belofte dat hij zijn opvolger zou worden.

In principe kon Eduard deze belofte helemaal niet doen, want bij de Angelsaksen was het de gewoonte om de koning door de adel te laten kiezen in een speciale raad, de Witan. Toen Eduard op 5 januari van het jaar 1066 stierf riep Willem zich uit tot erfgenaam van de troon. Hij stuitte op hevig protest, want er waren ook nog twee andere kroonpretendenten:

Harold Godwinson, de *earl* van Wessex, had de feitelijke controle over het zuiden van Engeland, was de schoonbroer van Eduard, en beweerde dat de Angelsaksen een vrij volk waren. Daarnaast eiste ook Tostig, de halfbroer van Harold en heerser over het noorden van Engeland, samen met de steun van Harald Hardrada, vikingkoning van Noorwegen, de heerschappij op. Uiteindelijk riep Harold zichzelf uit tot de nieuwe koning van de Angelsaksen. Hierop verklaarde Willem dat Harold hem op een reliekschrijn had gezworen hem te zullen steunen in zijn poging om koning te worden!

1.3. The battle of Hastings

Een gewapend conflict kon niet meer uitblijven. Willem wachtte echter het juiste moment af: toen Tostig, de halfbroer van Harold, met zijn Noormannen binnenviel, greep hij zijn kans om een 2de front te openen op het Britse eiland.

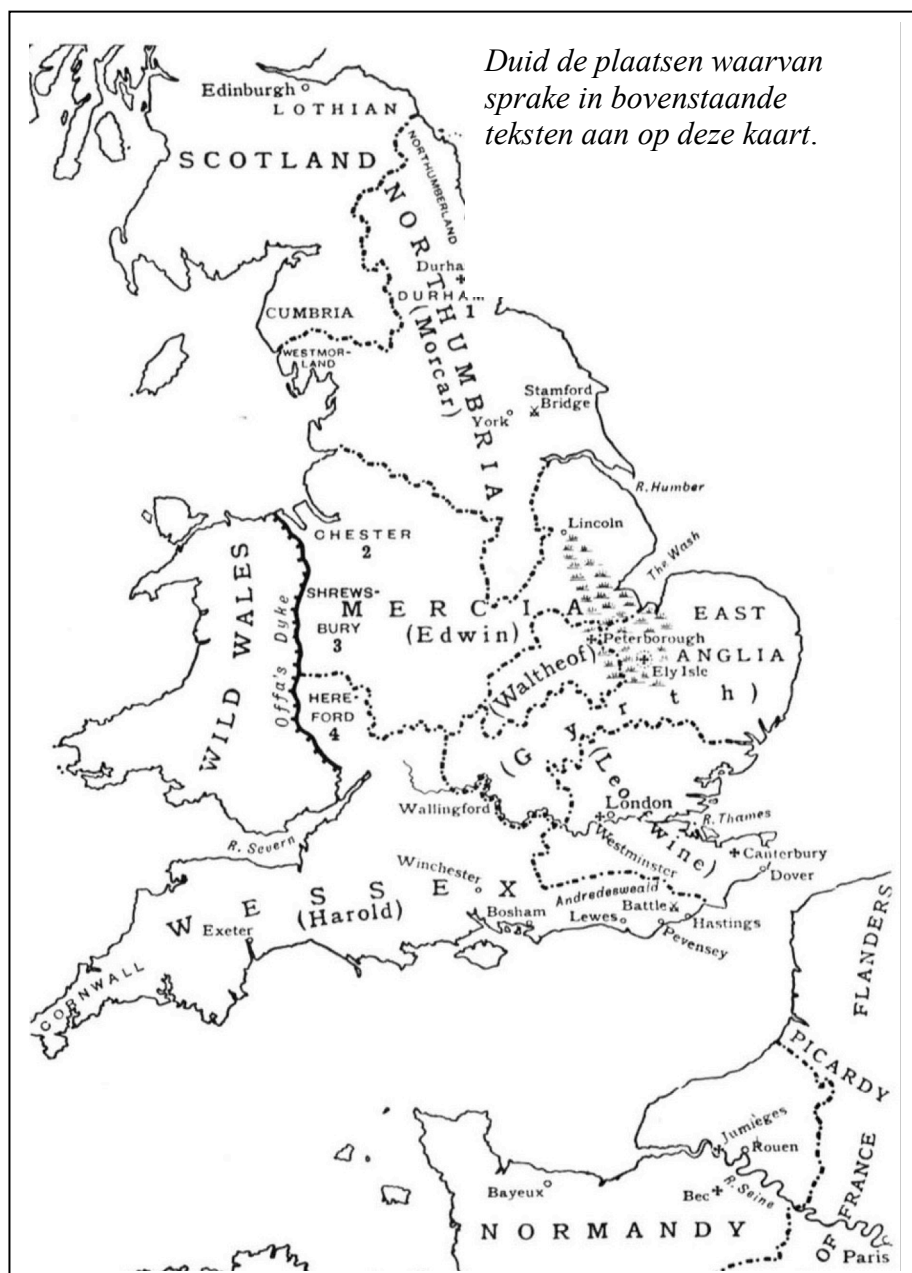
Met zijn ruiters en boogschutters (volgens sommige bronnen 60 000 manschappen, andere bronnen houden het op 12 000) trok Willem op naar zijn vijand na in februari begonnen te zijn aan de bouw van meer dan 2000 schepen!

Door zijn echtgenote Mathilde van Vlaanderen (die slechts 12 in 1052 of 1053 huwde, kon hij ook rekenen op de steun van V zou plaatsvinden nabij de kuststad Hastings, een plaats die nu E

Op 20 september waren ondertussen de Noormannen van Harald en Tostig aangekomen in York en brachten de Engelsen een verpletterende nederlaag toe. Er waren zoveel lijken dat de Vikings de moerassen rond York konden oversteken door op de lijken te stappen. Hardraada eiste voor zijn manschappen voedsel en wijn en 150 gijzelaars van de inwoners van York. Op 25 september moesten ze hen brengen naar Stamford Bridge, waar de Vikings hen zouden ophalen. Op dat moment arriveert Harold met zijn manschappen. Eerst stelt hij aan zijn broer Tostig voor hem een derde van zijn rijk te geven, als hij zich zou overgeven. Toen Tostig te weten kwam dat zijn bondgenoot Hardraada echter niets zou krijgen, wou hij van geen onderhandelingen weten en startte een meedogenloos gevecht. Een imposante Viking blokkeerde de brug van Stamford en versloeg 40 Engelsen! Uiteindelijk kreeg men hem dood door onder de brug te varen en hem langs onder te steken. De toegang naar de Vikings lag nu open en ze werden verpletterend verslagen door de Engelsen. Hun beide aanvoerders werden gedood, ook Tostig, de broer van Harold. De overwinning bij Stamford Bridge was een feit!

Op 28 september landde Willem met zijn leger op de zuidkust van Engeland, en ook nu diende zich een overwinning aan voor de –ondertussen erg vermoeide – troepen van Harold. Ondertussen was het 14 oktober in Hastings...

Willem moedigde zijn vazallen op de ochtend van de risicovolle onderneming aan met een strijdlustige rede. Kort maar krachtig beriep hij zich op zijn dappere voorvader Rollo en op Hasting, een beroemde Noorman die in dienst was getreden van de Frankische koning en zich begin van de 10de eeuw had gevestigd in het gebied Normandië dat moest gaan dienen als verdedigingsbuffer tegen de plunderende Vikingen. ‘Wees wrekers van edel bloed,’ riep Willem. Edel waren de wrekers zelf allerminst:

Normandiërs, dappersten onder de naties, ik twijfel niet aan uw moed en uw overwinning, die nooit door enig toeval of obstakel aan uw prestaties ontsnapte. Als u inderdaad slechts eenmaal er niet in geslaagd was te overwinnen, zou het nu nodig zijn uw moed door aansporing aan te wakkeren; maar uw aangeboren geestdrift behoeft niet te worden opgewekt. Dappersten van alle mannen, wat kan de macht teweegbrengen van de Frankische koning met al zijn mensen, van Lorraine tot Spanje, tegen Hasting, mijn voorganger? Wat hij van Frankrijk wilde, nam hij en hij gaf aan de koning slechts wat hem behaagde. Wat hij had, behield hij zolang het hem beviel en hij gaf het alleen op voor iets beters. Overwon mijn voorvader Rollo, de stichter van ons land, niet samen met onze vaders bij Parijs de koning der Franken, in het hart van zijn koninkrijk, en moest de koning der Franken niet elke hoop op veiligheid ontberen tot hij nederig zijn dochter en zijn rechten op het land aanbood dat, naar u, Normandië is genoemd?

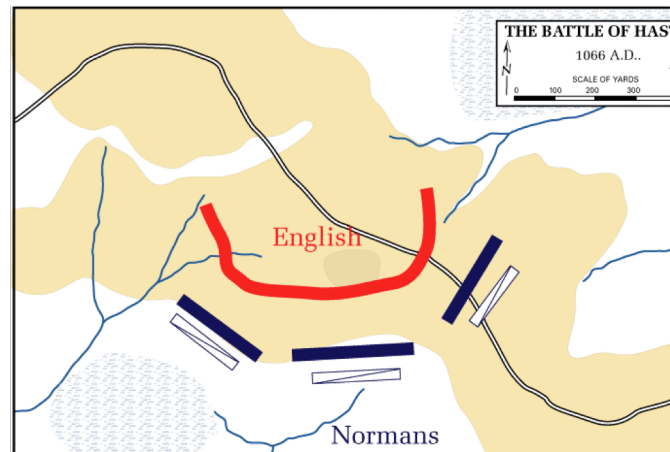
Namen uw vaders niet bij Rouen de koning der Franken gevangen en hielden ze hem daar niet tot hij Normandië teruggaf aan graaf Richard, toen een jongen; met deze voorwaarde dat tijdens elk overleg tussen de koning van Frankrijk en de graaf van Normandië, de graaf zijn zwaard zou dragen terwijl het de koning niet was toegestaan een zwaard of zelfs een dolk te dragen? Uw vaders dwongen de grote koning zich aan deze concessies te onderwerpen, die voor altijd binden zouden zijn. Leidde niet dezelfde graaf uw vaders naar Mirmande, aan de voet van de Alpen, en dwong hij niet de heer van de stad, zijn schoonzoon, zich te onderwerpen aan zijn eigen vrouw, de dochter van de graaf? Ook was het niet genoeg mensen te overwinnen, hij overwon de duivel zelf met wie hij worstelde en die hij versloeg en met de handen achter de rug vastbond en als schandelijk schouwspel voor engelen achterliet. Maar waarom spreek ik van vroegere tijden? Ging u niet, in uw eigen tijd, bij Mortemer de strijd aan met de Franken? Gaven de Franken niet de voorkeur aan vluchten in plaats van strijden en gebruikten ze hierbij niet hun sporen? Terwijl u – nadat Ralph, de aanvoerder der Franken was gedood – de eer en de oorlogsbuit opstreek als het natuurlijke gevolg van uw gebruikelijke succes. Ah! Laat eenieder van de Engelsen die honderden keren onze voorgangers, zowel Denen als Normandiërs, in veldslagen hebben verslagen naar voren komen en aantonen dat het ras van Rollo ooit een nederlaag heeft geleden vanaf zijn dagen tot nu en ik zal mij verslagen weten. Is het daarom niet schandelijk dat een volk dat gewend is overwonnen te worden, een volk dat oorlog niet kent, een volk zelfs zonder pijlen, zich opwerpt in een strijd tegen u, mijn dappere mannen? Is het niet schandelijk dat koning Harold, meinedig als hij was in uw aanwezigheid, het durft zijn gezicht aan u te laten zien? Ik vind het verbazingwekkend dat het u is toegestaan diegenen te zien die door een vreselijke misdaad uw verwanten en mijn familielid Alfred onthoofdden en dat hun eigen hoofden nog op hun schouders staan. Hef uw banieren, mijn dappere mannen, en stel paal noch perk aan uw gerechtigde woede. Dat de bliksemflits van uw glorie gezien mag worden en het gebulder van uw aanval gehoord van oost tot west en wees wrekers van edel bloed!

Bron: Fogteloo, M., *I have a dream: Belangrijke en bijzondere redevoeringen uit de wereldgeschiedenis* (Utrecht, 1998)

Herhaaldelijk sloegen de Angelsaksen de aanstormende vijand terug, maar toen keerde het tij.

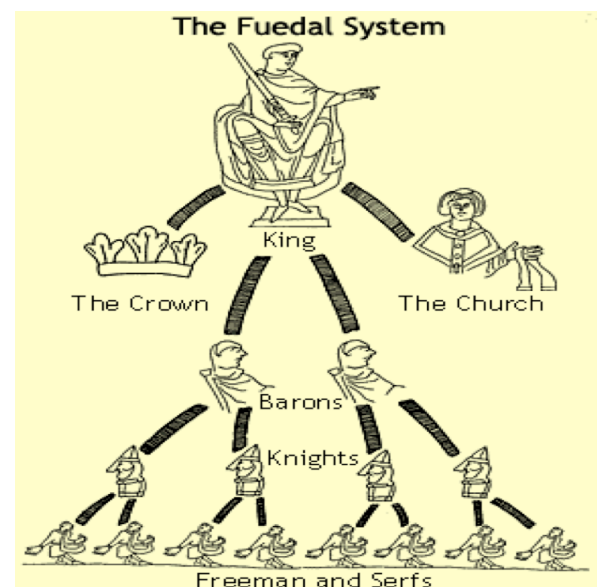

De ondoordringbare muur van Angelsaksische schilden werd geopend om de defensieve positie te verlaten. Harold en zijn troepen dachten dat ze Willem verslagen hadden en de klus slechts nog hoefden af te werken! Even schreeuwde men zelfs dat Willem gedood was op het slagveld. Niets was echter minder waar. Voor Willem zat er niets anders op dan zijn helm af te trekken, blootshoofds tussen zijn manschappen te rijden, terwijl hij luidkeels riep “Kijk naar mij, ik ben nog in leven, en met de hulp van God zal ik de overwinnaar zijn!” Wanneer de Britten overmoedig hun posities verlieten werden ze door Willems troepen omsingeld en in man tegen man gevechten afgeslacht.

Nieuwe man tegen man gevechten ontstonden. Nu schoten de Normandische boogschutters hun pijlen met een grote boog op de Angelsaksen af. Dezen werden nu gedwongen om hun schilden boven hun hoofd te houden om de regen van pijlen te kunnen doorstaan. Dit was het moment voor de infanterie van Willem! Beschermd door de pijlenregen trokken ze op, samen met de cavalerie die zich nu bij hen voegde. Wanneer Harold neergeschoten werd door een pijl (of viel door een zwaardhouw?) was het pleit beslecht... Zijn leger viel uiteen en wat resteerde sloeg in paniek op de vlucht. De overwinning was voor Willem van Normandië die voortaan “Willem de Veroveraar” wordt genoemd.

Willem marcheerde naar Londen waar hij op Kerstdag 1066 gekroond werd als William I. Nu moest hij zijn belofte vervullen tegenover de op buit beluste ridders van zijn leger. Hij vond er niets beters op dan van iedereen die tegen hem oorlog had gevoerd de bezittingen verbeurd te verklaren door hen als verraders te betitelen. De landerijen die koning Willem niet voor zichzelf behield, deelde hij als lenen aan zijn Normandiërs uit. Hierdoor werd het leenstelsel in Engeland ingevoerd.

Normandische krijgers bij de invasie. Let op het typische Normandische kapsel bij de krijger links

1.4. Gevolgen van de overwinning

Een direct gevolg, nl. de introductie van het **leenstelsel** in Willems rijk, hebben we reeds vermeld in het vorige hoofdstuk. Maar op langere termijn kwamen er nog gevolgen.

Uiteindelijk zou het nog 5 jaar duren totdat Willem de volledige controle had over zijn nieuwe rijk. **De Engelse aristocratie werd volledig uitgemoord** en de **White Tower**, de koninklijke burcht die vandaag het centrum is van de beroemde Tower in Londen, groeide uit tot het symbool van de koninklijke alleenheerschappij. Ook elders in het land werden grote kastelen opgetrokken als symbool van de macht van de Normandiërs. Meerdere malen probeerden de Angelsaksen in opstand te komen, maar hun pogingen werden telkens in bloed gesmoord.

De zogenaamde 'White Tower'.

Opmerkelijk is Willems grootse opzet om in 1086 een **inventarisering** te maken van al zijn bezittingen: het befaamde *Domesday book*.

De leden van de onderzoekscommissie hielden in iedere plaats die ze bezochten een soort rechtszitting. Ze voelden niet alleen de kroonvazallen aan de tand, maar ook de sheriff (bestuurder van een graafschap) en in iedere gemeente de 6 representatieve *villani* (kleinere pachters). Men vroeg de burgers wie welk goed bezat en wie twintig jaar eerder de eigenaar was, hoeveel mensen van elke stand op een grondgebied leefden, hoeveel bos, weiland, molens visgebieden en dieren zich binnen zijn grenzen bevonden.

Op basis van deze lijsten konden Willem en zijn opvolgers berekenen welke inkomsten ze konden verwachten uit de belastingen.

Opvallend was dat de waarde van Willems rijk slechts 73 000 pond bedroeg!

Ook op **cultureel en taalkundig vlak** waren er grote gevolgen:

- de taal van de Britse aristocratie werd het Frans, hetgeen zijn sporen naliet op de Britse taal: woorden als *uncle*, *aunt*, *cousin*,... komen rechtstreeks uit het Frans. Let ook op het Britse onderscheid tussen *mutton* en *sheep*, *pork* en *pig*, *beef* en *cow*, *veal* en *calf*! De Britse woorden blijven voor de benaming van het dier, maar wat op tafel komt krijgt een Franse naam! Ook de wapenspreuk van het Britse koningshuis is Frans: *Dieu et mon droit*!
- Willems hardheid en meedogenloosheid bleef tot de verbeelding spreken in tal van verhalen: de haat tegenover de Normandische overheerser kreeg gestalte in de legendes rond Robin Hood, de vrijbuiters die de weerlozen beschermt tegen de machthebber.

Pas na meer dan een eeuw nam de haat tussen Angelsaksen en Normandiërs af, uiteindelijk smolten ze samen in een Engels volk dat elementen van beide volkeren (taal en cultuur) in zich consolideerde.

Geleidelijk aan weekte Engeland zich van Frankrijk los en ontstond er een '**Engels**' nationaal gevoel. Dat was het gevolg van de Normandische gewoonte onder de adel waarbij de vaders hun gebieden in Normandië nalieten aan één zoon en die in Engeland aan een andere. Het gebied in Normandië was echter minder belangrijk waardoor de Franse koning, Filips II, het gebied in 1204 terug in Franse handen kreeg.

Later maakte Eduard III, die in 1327 tot koning was gekroond, aanspraak op de Franse troon en in 1337 brak er een oorlog uit tussen beide landen die meer dan 100 jaar zou duren. Pas in 1453 kwam er een einde aan die oorlog en verloor Engeland al zijn Franse bezittingen, behalve Calais. Tijdens de **Honderdjarige Oorlog** ging de Franse invloed op cultureel vlak achteruit en ontstond er een echte geschreven Engelse taal. De internationale vrede zorgde echter voor een intern conflict, de Rozenoorlog tussen het huis van York (witte roos) en het huis van Lancaster (rode roos), maar dat is dan weer een ander verhaal.

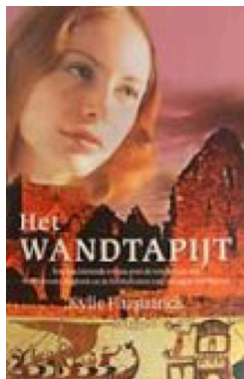
1.5. Het tapijt van Bayeux

Het wandtapijt van Bayeux is meer dan 70 meter lang en 50 cm breed en toont ons als in een modern stripverhaal de aanleiding tot en het verloop van de slag bij Hastings. Erg indrukwekkend is afgebeeld hoe Harold, de koning van Engeland, door een pijl wordt verwond. Tonelen van banketten en van scheepsbouw, van bloedige slachtingen en gewelddadige dood geeft het tapijt tot in de kleinste details levendig weer. Bijzonder mooi versierd is de eedaflegging van Harold, die hij – volgens de traditie – voor Willem aflegde. Het enige stuk wat ontbreekt is de kroning van Willem van Normandië als vorst van het door hem veroverde rijk.

In totaal bevat het tapijt meer dan 600 figuren en ruim 700 dieren en nog talrijke schepen, bomen en gebouwen. Ook prijken ongeveer 2000 Latijnse woorden op het reusachtige borduurwerk. De figuren zijn geborduurd met wol in acht kleuren: rood, twee kleuren blauw, drie tinten groen en twee geeltinten. Behalve de hoofdpanelen zijn op de smalle randen aan boven en onderzijde dieren, fabels en scènes uit het dagelijks leven te zien.

Volgens de overlevering zou Mathilde van Vlaanderen, echtgenote van Willem, zelf het tapijt geborduurd hebben en ook aan het ontwerp hebben meegewerkt. Tegenwoordig meent men echter dat het tapijt onder leiding van een zeer begaafd kunstenaar, onder leiding van Odo, de bisschop van Bayeux en halfbroer van Willem, werd vervaardigd. Diezelfde Odo was een heerszuchtig man die bij de invasie van Engeland een leidende rol had gespeeld en na de oorlog hertog werd van Kent.

Vermoedelijk werd het tapijt kort na 1066 besteld en waarschijnlijk vervaardigd in Engeland dat in die tijd beroemd was om zijn handenarbeid.

Madeleine is half Engels, half Frans, aantrekkelijk en kwetsbaar en doceert middeleeuwse geschiedenis aan de universiteit van Caen in Normandië. Wanneer haar moeder plotseling overlijdt, wordt Madeleine na de begrafenis in Canterbury ontboden bij twee excentrieke oude tantes, Mary en Margaret Bolder. Zij overhandigen Madeleine een familie-erfstuk, een zeer oud boekwerkje met volgeschreven pagina's. Om het verdriet op afstand te houden stort Madeleine zich volledig op de vertaling van het boeiende en goedgeschreven middeleeuwse Latijn. Het begint in 1064 in West Minster, Engeland, en blijkt het dagboek te zijn van Leofgyth, talentvol borduurster aan het hof van Eduard de Belijder en vertrouweling van koningin Edith.

Madeleine beschrijft het leven aan het Saksische hof, de dramatische gebeurtenissen, de intriges en het verraad die de aanzet zijn voor de slag bij Hastings en de verovering van Engeland door Willem de Veroveraar in 1066. En ze vertelt over verboden liefdes, en hoe ze samen met koningin Edith aan een enorm wandkleed werkt, een beeldverhaal vol verborgen boodschappen.

Madeleine raakt steeds meer gefascineerd en naarmate ze verder komt in het dagboek wordt de informatie ongelooflijker. Ze realiseert zich dat de inhoud ervan grote implicaties heeft voor de interpretatie van zowel de Engelse geschiedenis als de voorstelling op het tapijt van Bayeux.

Bron: uniekboek.nl

Het boek werd geschreven door Kylie Fitzpatrick in 2003, uitgegeven door Unieboek en telt 384 blz.

2. Het tapijt van Bayeux scène per scène

2.1. De tocht naar Normandië

Na een gesprek tussen Eduard en zijn schoonbroer Harold, vertrekt deze op jacht naar Bosham, waar hij zijn familiedomein heeft. Nabij Bosham (na eerst gebeden te hebben voor een voorspoedige reis) steekt hij het kanaal over, maar wordt gevangen genomen door Guy, vazal van Willem.

EDWARD REX. UBI HAROLD DUX ANGLORUM ET SUI MILITES EQUITANT AD BOSHAM.

(de honden en de valk wijzen op het feit dat Harold in vrede reist)

ECCLESIA. HIC HAROLD MARE NAVIGAVIT ET VELIS VENTO PLENIS VENIT IN TERRAM WIDONIS COMITIS
(Wido: Guy)

(een dienaar, met een beker in de hand, geeft aan dat het schip klaar ligt om te vetrekken)

HAROLD. HIC APPREHENDIT WIDO HAROLDUM ET DUXIT EUM AD BELREM
(Belris: Beaurain, de hoofdstad van graaf Guy)

2.2. De Gevangene

Willem hoort echter van de gevangennamen van Harold en krijgt zijn vrijlating.

ET IBI EUM TENUIT. UBI HAROLD WIDO PARABOLANT

(parabolare: praten, discussiëren)

(Graaf Guy heeft het zwaard vast van Harold, die naar Beaurain rijdt tot bij Guy. Guy vraagt losgeld voor de vrijlating van Harold. Achter de zuil staat een spion, die Willem op de hoogte brengt van deze gebeurtenis)

UBI NUNTHII WILLELMI DUCIS VENERUNT AD WIDONEM. NUNTHII WILLELMI TUROLD.

(Is Turolde de dwerg? De Normandiërs hebben afgeschoren haar tot in hun nek)

**HIC VENIT NUNTIUS AD WILGELMUM DUCEM.
HIC WIDONEM ADDUXIT HAROLDUM AD WILGELMUM NORMANNORUM DUCEM**
(Wilgelmum=Wilgelmum)

2.3. De Mysterieuze vrouw

Het is onduidelijk wat onderstaande scène te maken heeft met de rest van het verhaal: wordt hierin de seksuele relatie aangeklaagd tussen Aelgyva en een clericus? De naakte man kan hierop wijzen.

HIC DUX WILGELM CUM HAROLDO VENIT AD PALATIUM SUUM. UBI UNUS CLERICUS ET AELFGYVA.

2.4. Wapenmakers

Harold en Willem trekken samen ten strijde tegen Conan, de hertog van Bretagne. De grens tussen zijn rijk en dat van Willem wordt aangegeven door de berg van Mont Saint Michel. Harold is erg dapper en trekt soldaten uit het drijfzand! Samen verslaan ze Conan (variant: Cunan) in zijn burcht te Dinan.

WILLEM DUX ET EXERCITUS EJUS VENERUNT AD MONTEM MICHAELIS ET HIC TRANSIERUNT FLUMEN COSNOSIS. HIC HAROLD DUX TRAHEBAT EOS DE ARENA.
(Cosnosis: naam van de rivier Couesnon)

ET VENERUNT AD DOL ET CONAN FUGA VERTIT. HIC MILITES WILLELMI DUCIS...

(fuga vertere: op de vlucht slaan)

(Cunan woont in een typisch Frans motte-kasteel, een kasteel op een heuvel)

Als ultieme daad van onderwerping biedt Cunan de sleutels van zijn stad aan op de punt van een lans. Willem bedankt Harold voor de bewezen diensten door hem wapens te geven, een daad die er op wijst dat Harold zijn ondergeschikte is!

...PUGNANT CONTRA DINANTES ET CUNAN CLAVES PORREXIT. HIC WILLELM DEDIT HAROLDU ARMA

2.5. De eed

Harold legt een eed van trouw af aan Willem, hiermee bewijst hij nog eens dat hij zijn vazal is!

HIC WILLELM VENIT BAGIAS. UBI HAROLD SACRAMENTUM FECIT WILLELMO DUCI. HIC HAROLDUS DUX REVERSUS...

(Bagiae : Bayeux, sacramentum : eed)

2.6. De terugkeer

Na de bewezen diensten keert Harold terug naar zijn thuisland.

...EST AD ANGLICAM TERRAM ET VENIT AD EDUARDUM REGEM.... HIC PORTATUR CORPUS...

2.7. De koning sterft... leve de nieuwe koning!

Op 5 januari van het jaar 1066 sterft Eduard de Belijder (Eduardus Confessor), op het tapijt wordt zijn begrafenis chronologisch voor zijn dood geplaatst! Bedoelen de makers hiermee dat men zijn begrafenis nog voor zijn dood aan het vieren was?

Op 6 januari wordt Harold tot de nieuwe koning gekroond. Het verschijnen van een vallende ster (de komeet Halley) wijst op naderend onheil.

Het nieuws van de vallende ster wordt aan Harold gebracht. De eerste schepen van de Normandiërs duiken op!

...AEDWARDI REGIS AD ECCLESIAM S(AN)C(T)I PETRI AP(OSTI)LI. HIC EADWARDUS REX IN LECTO ALLOQUITUR FIDELES. ET HIC DEFUNCTUS EST. HIC DEDERUNT HAROLDO CORONA REGIS.

**HIC RESIDET HAROLD REX ANGLORUM. STIGANT ARCHIEP(I)S(CO)P(US).
ISTI MIRANT STELLA(M)**

(Stigant/d: naam van de aartsbisschop, miro=miror)

(Onder Harold duiken al mysterieuze schepen op, spookbeelden van de invasie?)

2.8. De planning van de invasie

Het nieuws over de nieuwe koning bereikt Willem van Normandië die furieus wordt! Harold is volgens hem een usurpator die geen recht heeft op de troon. Voor de eerste keer zien we op het tapijt de vermoedelijke opdrachtgever, bisschop Odo van Bayeux.

**HIC NAVIS ANGLICA VENIT IN TERRAM WILLELMI DUCIS.
HIC WILLEM DUX IUSSIT NAVES EDIFICARE.**

HIC TRAHUNT NAVES AD MARE.

ISTI PORTANT ARMAS AD NAVES ET HIC TRAHUNT CARRUM CUM VINO ET ARMIS.

2.9. Oversteek van het kanaal en landing

De oversteek wordt aangevat. Willem verplaatst zich met zijn schip, de Mora, een geschenk van zijn Vlaamse echtgenote Mathilde. Volgens een oude legende zou zij het tapijt vervaardigd hebben. De Normandiërs ontschepen op 28 september in Pevensey.

HIC WILLELM DUX IN MAGNO NAVIGIO MARE TRANSIVIT...

(transivit=transiit)

ET VENIT AD PEVENSEAE.

(Pevenseae: Pevensey)

HIC EXEUNT CABALLI...

(caballus: paard)

DE NAVIBUS ET HIC MILITES FESTINAVERUNT HESTINGA(M) UT CIBUM RAPERENTUR
(Hestinga : Hastings)

HIC EST WADARD.

(edere, edo, es, est : eten)

HIC COQUITUR CARO ET HIC MINISTRAVERUNT MINISTRI.

(caro : vlees)

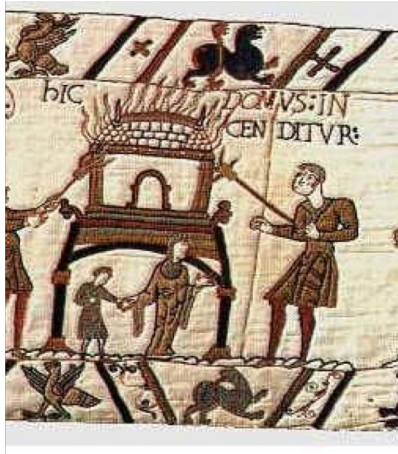
HIC FECERUNT PRANDIUM ET HIC EPISCOPUS CIBU(M) ET POTU(M) BENEDICIT

(prandium : maaltijd)

ODO EPISCOPUS. ROTBERT. ISTE IUSSIT UT FODERETUR CASTELLUM AT HESTENGA CEASTRA. HIC NUNTIATUM EST WILLELMO DE HAROLDO.

HIC DOMUS INCENDITUR.

2.10. Willem trekt ten strijde naar Hastings

Op de morgen van 14 oktober 1066 trekt Willem aan het hoofd van de Normandische cavalerie ten strijde. Onderweg ontmoet hij Vital, een vertrouweling van Odo, en vraagt hem informatie over het leger van de Engelsen.

HIC MILITES EXIEURUNT DE HESTENGA ET VENERUNT AD PRELIUM CONTRA...
(prelium=proelium)

...HAROLDUM REGEM. HIC WILLELM DUX INTERROGAT VITAL SI VIDISSET EXERCITUM HAROLDI

Het strijdtoneel verandert: nu krijgen we alles te zien van de Engelse zijde.

ISTE NUNTIAT HAROLDUM REGEM DE EXERCITU WILELMI DUCIS.

Het toneel verandert weer naar de Normandische zijde:

HIC WILLELM ALLOQUITUR SUIS MILITITIBUS UT...

PREPARARENT SE VIRILITER ET SAPIENTER AD PRELIUM CONTRA ANGLORUM...

...EXERCITUM

HIC CECIDERUNT LEWINE ET GYRD FRATRES HAROLDI REGIS. HIC CECIDERUNT...

Ondanks deze doden slagen de Engelsen er in om de hun positie te behouden.

...SIMUL ANGLI ET FRANCI IN PRELIO.

Angelsaksisch krijger

**HIC ODO EPISCOPUS BACULUM TENENS CONFORTAT PUEROS. HIC EST DUX WILLELM.
HIC...**

(baculum: staf, confortare: aanmoedigen, puer: jongeman)

Tot driemaal toe wordt het paard van onder Willem neergestoken. Men gelooft dat Willem is gedood in de strijd: Willem trekt zijn helm af, wat duidelijk te zien is op het tapijt, om zijn soldaten te verzekeren dat hij niet dood is. Eustace van Boulogne, die de banier draagt van de paus, een symbool van de pauselijke goedkeuring van het gevecht, toont zijn aanvoerder in de strijd. Tot tweemaal toe doen de Normandiërs alsof ze zich terugtrekken, om dan onverhoeds opnieuw en met dubbele kracht aan te vallen, maar de muur van schilden houdt stand.

FRANCI PUGNANT ET CECIDERUNT QUI ERANT CUM...

De Normandiërs doen een laatste verwoede poging om de muur van schilden van de Engelsen te doorbreken. Op het tapijt kan je de boogschutters omhoog zien mikken. Dit heeft eindelijk resultaat: de schildenwal, die tien tot twaalf man diep was, bezwijkt eindelijk...

...HAROLDO. HIC HAROLD REX INTERFECTUS EST.

Traditioneel werd aangenomen dat Harold stierf door een pijl in zijn oog. Het is echter niet duidelijk of de tekst '*Harold rex interfectus est*' slaat op de krijgsman links of rechts. Is Harold gestorven door een dodelijke pijl of door een zwaardhouw of werd hij eerst getroffen door een pijl en vervolgens met het zwaard afgemaakt?

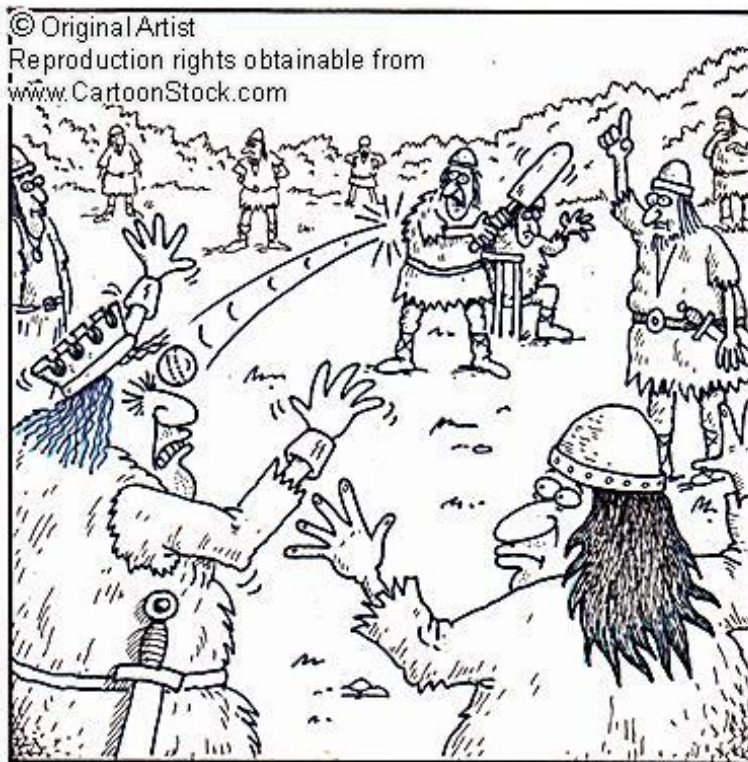
ET FUGA VERTERUNT ANGLI.

Volgens sommige historici zou aanvankelijk ook nog de kroning van Willem op het tapijt te zien zijn. Vandaag ontbreekt dit stuk helaas.

3. Naverking

Er bestaan tal van leuke cartoons die op een bepaalde wijze verwijzen naar de gebeurtenissen om en rond 1066. Hier volgt een korte selectie, kan je de humor – op basis van de historische gegevens – verklaren?

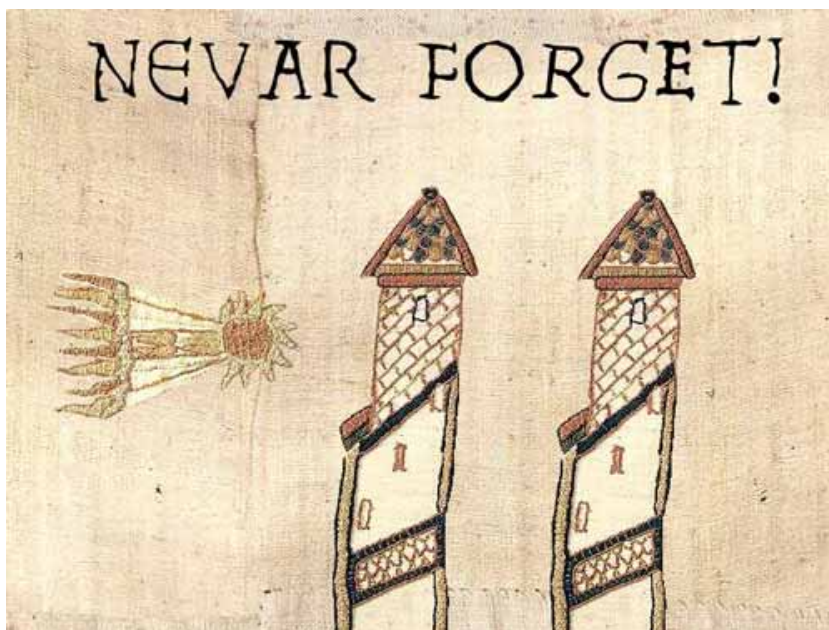

As a young man, king Harold enjoyed the occasional game of cricket.

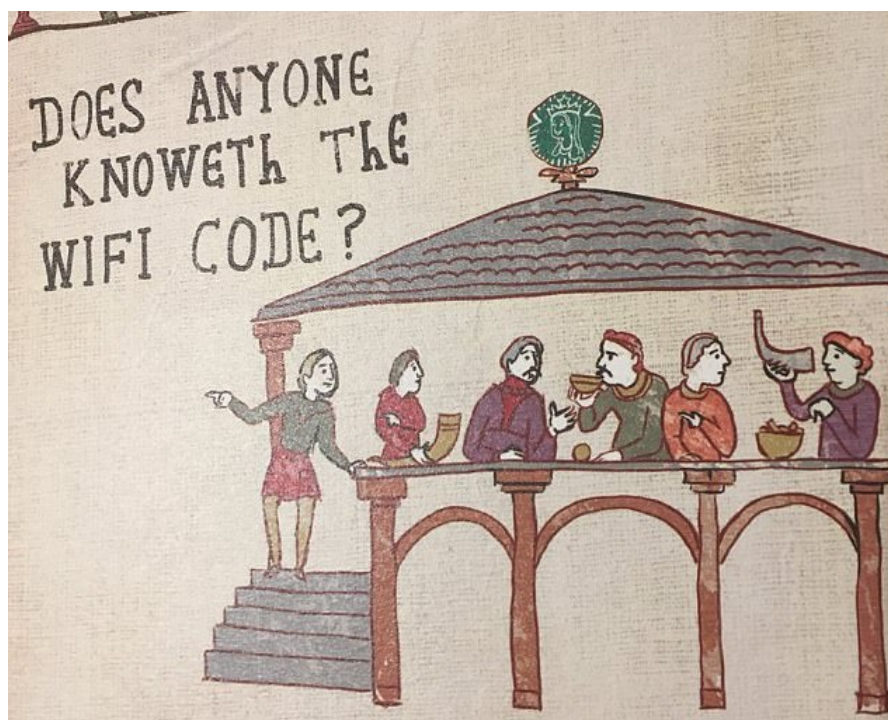
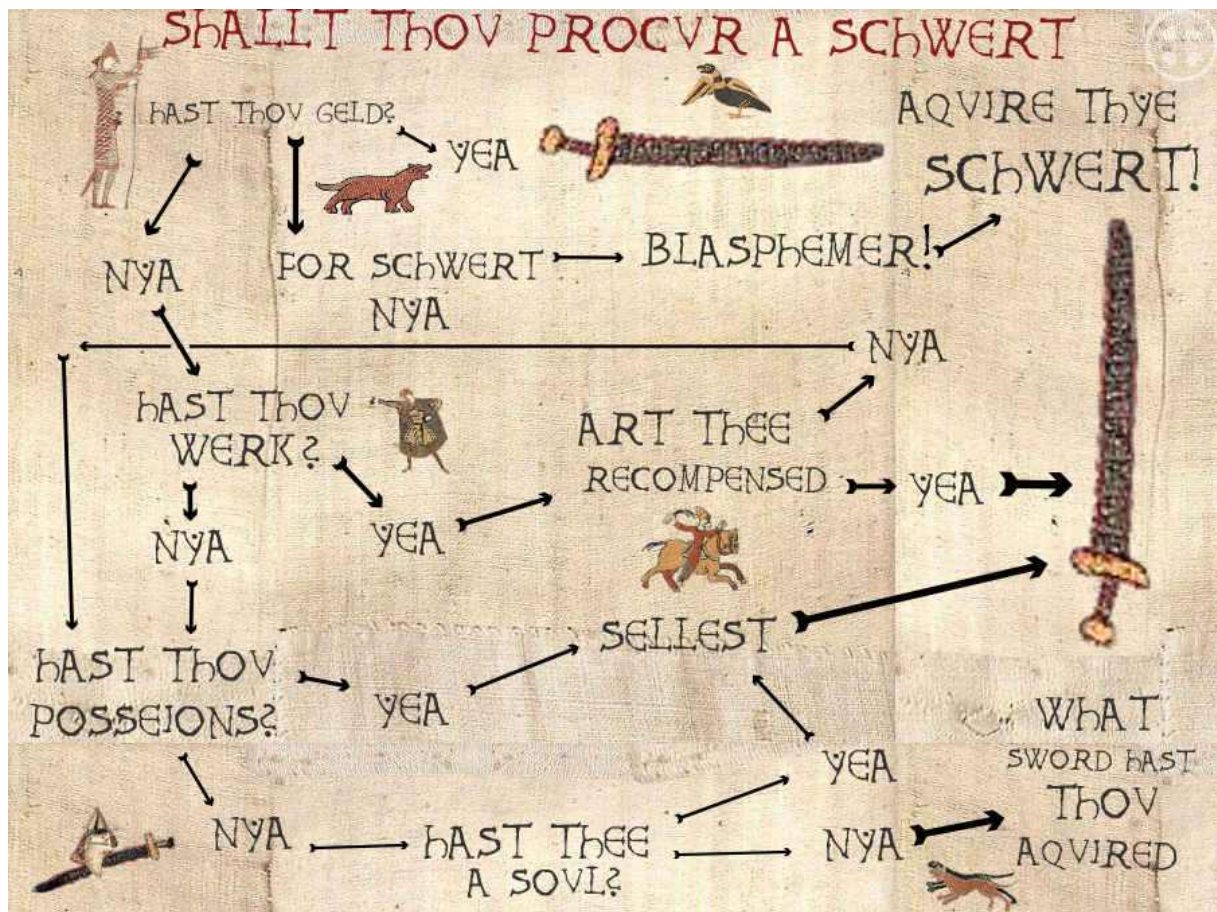

Op internet zijn duizenden leuke memes te vinden die het tapijt van Bayeux als voorbeeld hebben. Vaak heeft men de oorspronkelijke mannetjes (licht) gewijzigd en ook wat tekst toegevoegd. Hieronder zijn een aantal leuke voorbeelden:

Ook leerlingen van het Sint-Lodewijkscollege kunnen creatief zijn, wat denk je hiervan?

(Lauren D'Hiet)

(Eline Tanghe)

TAAK: maak zelf een originele meme over het Tapijt van Bayeux! (10 p.)

July 15, 1944

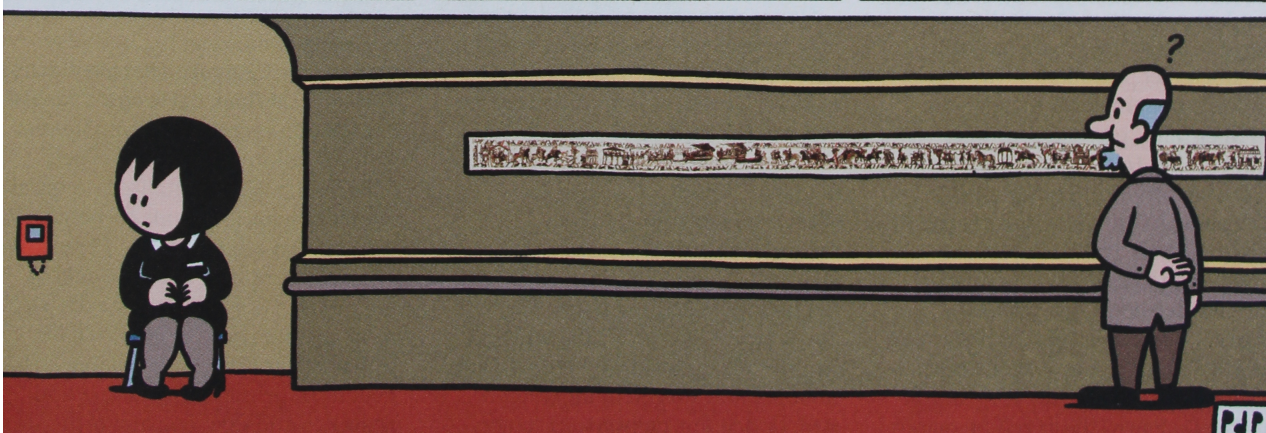
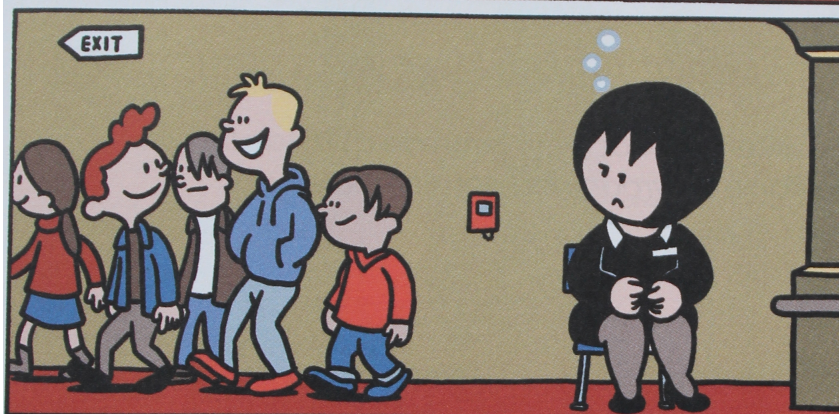
THE

Price 15 cents

NEW YORKER

4. Turolð de ðwerg

4.1. Een klein mannetje op een groot tapijt

Willem van Normandië en de Engelse Harold Godwinson zijn – uiteraard - twee van de vijftien mensen die op het Tapijt expliciet bij naam worden genoemd, zoals koning Edward en bisschop Odo. Daarnaast zijn er ook nog een viertal figuren waarvan wel een naam vermeld staat, maar waarvan niet veel is geweten: de mysterieuze dame Aelfgyva en twee Normandische krijgsmannen van wie alleen de naam vermeld wordt, namelijk Wadard en Vital. Tot slot is er ook een vierde figuur, de dwerg Turolð.

Het is erg merkwaardig dat de makers van het Tapijt de naam Turolð expliciet vermelden, dus hij moet wel een belangrijk figuur geweest zijn. Toch zou er wat twijfel kunnen bestaan dat de naam Turolð wijst op de figuur met de speer, die naast de dwerg is afgebeeld. Voor Andrew Bridgeford, die de recentste en meest exhaustieve studie aan het Tapijt van Bayeux heeft gewijd, is er echter geen discussie dat Turolð de naam van de dwerg is. De naam staat heel dicht bij de dwerg en staat als het ware expliciet boven hem.

Hoewel Turolð niet gedetailleerd geborduurd is, zien we bij hem duidelijk sporen van achondroplasie. Er is dus geen sprake van een mislukte poging om een bepaalde vorm van perspectief in het Tapijt aan te brengen. Turolð is klein, heeft een groot hoofd in verhouding tot de rest van zijn lichaam, want zijn hoofd is in verhouding ongeveer één derde van zijn lichaam. Bij de meeste figuren op het Tapijt is het hoofd immers één vijfde of één zesde van het lichaam. Turolð is duidelijk een sterke man, want hij houdt twee paarden in bedwang, ook zijn puntige baard sluit alle verwarring uit over de volwassen leeftijd van de kleine man. Verder zien we ook de korte benen en, in zoverre we dat kunnen zien, het krachtige bovenlijf van dwerg. Ook het kapsel van Turolð is interessant, de achterkant van zijn hoofd is geschoren, wat een typisch kenmerk was van volwassen Normandische mannen. Turolð is dus geen kind, maar een volwassen dwerg en hier op het Tapijt van Bayeux krijgen we dus één van de zeldzame vroegmiddeleeuwse afbeeldingen van dwergen met achondroplasie.

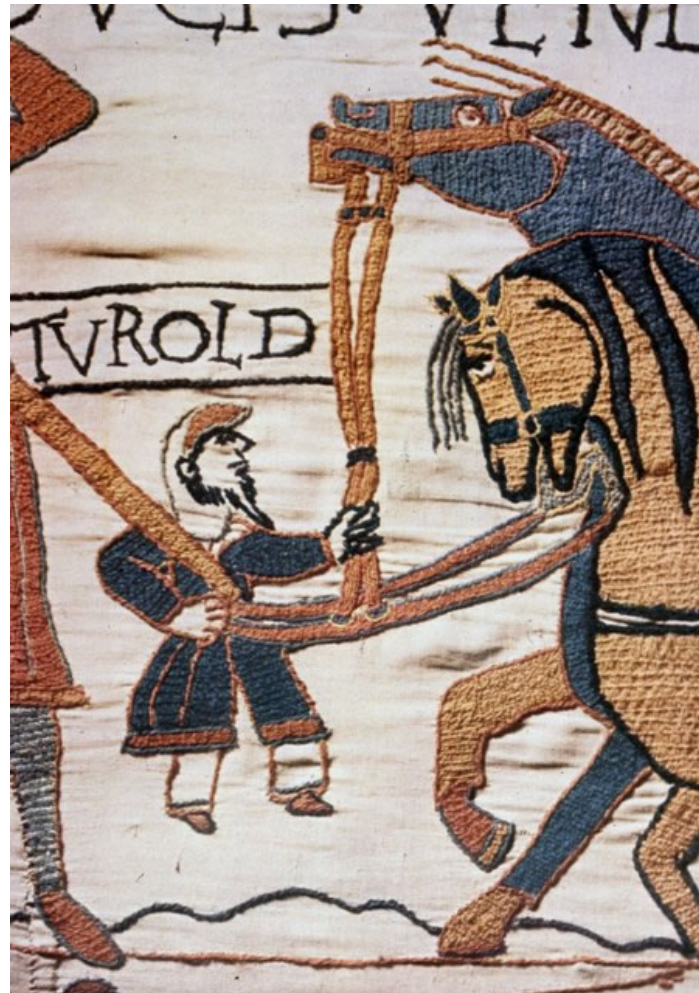
Maar wie was deze Turolð? Helaas zijn er heel wat Normandiërs die hun kind de naam Turolð gegeven hebben, vermoedelijk omdat de naam afgeleid was van Thorvaldr, wat zoveel betekent als ‘de kracht van Thor’. In het *Domeday Book*, het boek dat twintig jaar na de Slag van Hastings werd opgesteld en waarin het volledige koninkrijk van Willem de Veroveraar geïnventariseerd werd, zien we dat er veertien Normandiërs waren met de naam Turolð. Tot zo ver de naam van Turolð, maar daarmee is nog altijd niet opgelost wie hij precies was.

Verschillende theorieën doen hierover de ronde. Eén theorie stelt zelfs dat Turolð, en niet Odo, de ontwerper was van het Tapijt en dat hij hier een klein rolletje speelt op zijn zelf ontworpen meesterwerk. Die theorie is omwille van een aantal factoren weinig waarschijnlijk, in de eerste plaats omdat Turolð – gelet op zijn kapsel - onmiskenbaar van Franse afkomst was en dat de voorstelling van de ontwerper als ‘paardenknecht’ nogal ongebruikelijk is. Meestal worden kunstenaars voorgesteld aan het begin van een manuscript of ziet men hen in biddende houding.

Volgens Andrew Bridgeford, die zich baseert op teksten van andere auteurs, moeten we ons oog richten op de ongebruikelijke kledij van Turolð, willen we zijn identiteit ontrafelen. De wijde broek, met een andere broek er onder, wijst op zijn statuut als entertainer. Turolð was dus een acrobaat, jongleur, minnestreel, bard of andere *performer*. Toonde hij acrobatische kunstjes met jongleerballen? Was hij een muzikant? Reciteerde hij verhalen? Bracht hij zijn publiek aan het lachen? In feite kon een professioneel entertainer al die dingen, dus waarom zou het niet mogelijk kunnen zijn dat Turolð zowel acrobaat als verhalenverteller was?

De volgende vraag is makkelijker te beantwoorden: was hij een rondtrekkende artiest of was hij verbonden aan een hofhouding? Het feit dat zijn naam vermeld is, wijst op een statuut dat veel meer was dan een reizend artiest. Turolde was dus verbonden aan een hofhouding en werd daarom op het Tapijt afgebeeld. Omdat Turolde op het Tapijt gesitueerd wordt in het land van graaf Guy (Gwijde) van Ponthieu, in het Franse departement van de Somme, lijkt het aannemelijk dat hij werkte aan het hof van graaf Guy.

4.2. Turolde: een klein mannetje als auteur van een groots ridderepos?

In tegenstelling tot de reputatie van de meeste entertainers, was de status van Turolde helemaal niet marginaal of twijfelachtig, want anders zou zijn naam niet vermeld staan op het Tapijt. Andrew Bridgeford gaat echter nog veel verder dan louter aannemen dat Turolde een performer was, volgens hem zou Turolde niemand minder dan de auteur geweest zijn van een van de meest populaire ridderromans ooit: de *Chanson de Roland*. In dit episch gedicht wordt de strijd beschreven tussen Roelant, die de legendarische neef van Karel de Grote was, en de Saracenen. Roelant vormde met zijn soldaten de achterhoede van het leger van Karel toen hij met zijn leger van Spanje terug naar Frankrijk trok. Met het zwaard Durendal in de ene hand, zijn hoorn Olifant in de andere, streed Roelant op heroïsche wijze tegen de overmacht in de bergpas van Roncevaux, waar de vijand hem in een hinderlaag gelokt had. Pas op het laatste moment blies hij op zijn hoorn, toen de overmacht te groot was. Karel keerde op zijn passen terug, maar kon alleen nog het lijk van Roelant vinden... De auteur van dit wereldberoemde

gedicht, waarvan ook een Nederlandstalige versie bestaat, is helaas onbekend maar volgens Bridgeford zijn er verschillende argumenten om Turolde aan te wijzen als de auteur.

Ten eerste vinden we in een twaalfde-eeuws manuscript van dit 'Roelantslied', dat bewaard wordt in de Bodleian Library in Oxford, het volgende zinnetje:

Ci falt la geste que Turolde declinet

Hier eindigt het verhaal dat Turolde vertelt.

Anderzijds is Turolde, zoals gezegd, een naam die niet zelden voorkomt, dus hoe groot is de kans dat de Turolde op het Tapijt dezelfde Turolde is als de Turolde die in het manuscript vermeld wordt? Is Turolde in het manuscript de schrijver van het *Chanson de Roland* of was hij een uitvoerder?

Toch is er een duidelijk verband tussen het Tapijt van Bayeux en het epos van Roeland, want graaf Eustace II van Boulogne (1015/20-1087), die op het Tapijt duidelijk te zien is, stond bekend als een nakomeling van Karel de Grote. Misschien was diezelfde Eustace zelfs één van de opdrachtgevers voor het vervaardigen van het Tapijt. Wou hij de kleine schepper van het grootse *Chanson de Roland*, waarmee zijn nobele voorvader de hemel in werd geprezen, op die manier verzekeren van de onsterfelijkheid?

Ook inhoudelijk zou er een verband zijn tussen het Tapijt en het *Chanson de Roland*. Zo doet Harold Godwinson denken aan Ganelon, die het leger van Karel verraadt aan de Saracenen en de hinderlaag opzet in de bergpas van Roncevaux. Ganelon is net zoals Harold schoonbroer van zijn vorst en heeft ook eerst op voorhand een tocht gemaakt in vijandig gebied. Beiden vechten dapper, maar moeten samen met hun manschappen het onderspit delven. Nog veel sterker is de parallel tussen de reeds vermelde bisschop Odo en aartsbisschop Turpin in het *Chanson de Roland*. Zoals Turpin op het slagveld reed en de Franken in het gevecht steunde tegen de Saracenen, zo was ook Odo aanwezig op het slagveld.

Ganelon is dus Harold en Odo kan vergeleken worden met Turpin, dus vertegenwoordigt graaf Eustace misschien de bloedlijn van Karel de Grote.

Een ander argument dat pleit voor Turolde als de auteur van het beroemdste epos over Karel de Grote is de datering van zowel het Tapijt als het manuscript. Beiden zijn wellicht rond dezelfde periode ontstaan, in het midden van de jaren 1070 maar voor 1080.

Ook de plaats Ponthieu, waar Turolde wordt gesitueerd, is een belangrijk argument in deze discussie. In Ponthieu zou Karel de Grote zijn schoonzoon Angilbert (740-814) aangesteld hebben om het gebied te besturen. Angilbert was zowel diplomaat als dichter, maar ook abt, want in die tijd was het perfect mogelijk voor een abt om te huwen en kinderen te hebben. Alsof dit verband tussen Karel en de plaats Ponthieu nog niet volstaat, is er nog een extra bewijs. Volgens de versregels uit de *Chanson de Roland* zou Karel in de pommel van zijn zwaard (het bolvormig tegengewicht aan het uiteinde) een stuk hebben uit de lans van Longinus. Met deze lans zou de Romeinse soldaat Longinus de zijde van Christus doorboord hebben, waardoor de lans, naast de Heilige Graal, een van de belangrijkste christelijke relieken was. De enige plaats in de elfde eeuw waar een gelijkaardig verhaal te vinden is over de Heilige Lans is de abdij van Saint-Riquier, een abdij die maar een aantal kilometer verwijderd is van Abbeville, de hoofdstad van graaf Guy. In de abdij van Saint-Riquier was de monnik Hariulf (1060- 1143) actief die een geschiedenis van de abdij schreef. In zijn kroniek vermeldt hij dat de kostbaarste bezitting van de abdij de lans van Longinus was, maar dat het heilige voorwerp verloren is geraakt toen men het wou verbergen voor invallende Noormannen. De lans zou volgens Hariulf een geschenk zijn van Lodewijk de Vrome, de zoon van Karel de Grote, aan de abdij.

Zowel het verhaal van abt Angilbert als het verhaal van de Heilige Lans maken duidelijk dat de *Chanson de Roland* geschreven werd in de omgeving van Ponthieu, het gebied van graaf

Guy, waar Turolde gesitueerd wordt. Vermoedelijk werkte hij in de hoofdstad van Guy, namelijk Abbeville en dit aan het einde van de elfde eeuw.

Tot slot is er nog een laatste bewijs voor het verband tussen het *Chanson de Roland* en het Tapijt van Bayeux. In 1982 publiceerde professor D.D.R. Owen een ophefmakend artikel waarmee hij een tiental opvallende parallellen aantoonde tussen het *Carmen de Hastingae Proelio* en het *Chanson de Roland*. Zijn conclusie was dat de auteur van het *Carmen*, een heldenepos over de Slag bij Hastings, sterk vertrouwd was met de taal van het *Chanson* en dat het een belangrijke inspiratiebron voor hem was. De auteur van het *Carmen* is volgens recent onderzoek bisschop Guy van Amiens, de oom van Guy van Ponthieu, dus moet het *Carmen* eveneens gesitueerd worden tussen 1070-1080 en niet in de twaalfde eeuw zoals lange tijd werd aangenomen. Guy van Amiens was bisschop in Amiens, een stad die amper dertig kilometer verwijderd is van Abbeville. Het is erg goed mogelijk dat hij erg goed vertrouwd was met het *Chanson de Roland*.

De conclusie kan niet duidelijker zijn: in Ponthieu bestond een 'literair milieu' waar het *Carmen de Hastingae Proelio* ontstaan is en waar men een grote vertrouwdheid had met een aantal elementen die ook in de mythologie rond de figuur van Karel de Grote voorkomen.

Bijna alle feiten wijzen er op dat het anonieme *Chanson de Roland* in het gebied van Ponthieu aan het einde van de elfde eeuw ontstaan is. Slechts één manuscript vermeldt een auteur, namelijk Turolde en toevallig komt ook deze naam voor op het Tapijt van Bayeux, in een episode die gesitueerd wordt in Ponthieu. Deze theorie waarbij het *Chanson* in verband gebracht wordt met het Tapijt, staat ook niet haaks op de hypothese dat Eustace van Boulogne een opdrachtgever zou zijn, want ook hij claimde dat hij nakomeling was Karel de Grote.

Heeft u alles nog kunnen volgen? Vraagt u zich misschien af wat dit allemaal nog met kleine mensen te maken heeft? Als Andrew Bridgeford het bij het juiste eind heeft, en zijn theorie houdt volgens mij zeker steek, dan is Turolde veel meer dan een onbeduidende kleine dwerg op een groot tapijt. Sterker nog, op het Tapijt van Bayeux krijgen we met Turolde het portret van een van de allereerste Franse auteurs, waar alle andere Franse schrijvers in zekere mate schatplichtig aan zijn. Misschien staan al deze Franse reuzen op de schouders van een kleine, uiterst getalenteerde, maar bijna vergeten, dwerg, Turolde?

Uittreksel uit GEVAERT. B., *Het grote verhaal van kleine mensen: een geschiedenis* (Leuven: Davidsfonds/WPG, 2017)

5. Beknopte bibliografie

5.1. Boeken

“Het wandtapijt van Bayeux en zijn geschiedenis” in *Speurtocht door het verleden: verbazingwekkende onthullingen van mysteries door de eeuwen heen* (Amsterdam: Readers Digest, 1992) blz.232-233.

“Willem de Veroveraar” in *Beroemde mensen uit de geschiedenis* (Aartselaar: Deltas, 1989) blz.28-29.

BRIDGEFORD, A., *1066: the hidden history of the Bayeux Tapestry* (Harper Perennial: Londen, 2004).

DEARY, T. en M. BROWN (illustraties), *Stormin' Normans (Horrible Histories)*, (Surrey: Scholastic, 2007)

NATIONAL GEOGRAPHIC SOCIETY, *The age of Chivalry* (Washington DC: National Geographic Society, 1969).

POELMANS, P. en P. d' ENGHIE (red.), *1^e eeuw voor Christus-Middeleeuwen (Knack, Wereldgeschiedenis, dl.2)* (2004) blz.363-365.

STRECKER, K., *Einführung in das Mittelalter* (Berlijn: Weidmannsche Buchhandlung, 1929²).

WISE, T. en G.A. EMBLETON, *Saxon, Viking and Norman (Men-at-arms series, nr. 85)*, (Londen: Osprey Publishing, 1995¹⁷).

5.2. Sites

<http://www.bayeuxtapestry.org.uk/Index.htm>

Het tapijt van Bayeux scène per scène met de Latijnse tekst en vertaling in het Engels. De foto's zijn van een Victoriaanse reconstructie van het tapijt.

<http://hastings1066.com/index.html>

Prachtige site met uitleg over de verschillende scènes.

<http://hastings.vikingsonline.org.uk/>

Dé site bij uitstek van de hedendaagse reconstructie-gevechten van de slag bij Hastings.

<http://www.english-heritage.org.uk/server/show/nav.10955>

Site van het museum van Hastings.

http://home19.inet.tele.dk/a_p/Bayeux/Billedstof/B1_5.htm

Prachtige beelden van het tapijt.

<http://home.tiscali.nl/~tl221907/bayeux/latijn.html>

Nederlandse site met inleiding op het tapijt, Latijnse tekst en Nederlandse vertaling.

<http://www.youtube.com/watch?v=bDaB-NNyM8o>

Leuk filmpje met animaties in het tapijt!

<http://www.adgame-wonderland.de/type/bayeux.php>

Zelf je eigen tapijt van Bayeux nabouwen.

<http://users.clas.ufl.edu/burt/middleagesonfilm/bayeux1.html>

Veel leuke info over het voortleven van het tapijt.

https://www.realmofhistory.com/2018/03/29/animation-battle-of-hastings-guide/?fbclid=IwAR3B6DDdZnn9auKnKVi5LC_nnwNvcVdSH-9xCMBTfkrcPh9sPIPL4vByfLY

Bert Gevaert, Augustus 2020